

De eerste vrouwelijke recensent van Nederland?

Petronella Moens en haar verdediging van het vrouwelijk schrijverschap

Lotte Jensen

Tegenwoordig heeft iedere gerenommeerde boekenredactie enkele vrouwen in dienst. *De Volkskrant* telt onder zijn vaste recensenten Aleid Truijens (tevens chef), de *NRC* Elsbeth Ety (tevens redacteur) en *Vrij Nederland* Xandra Schutte (tevens chef). In de negentiende eeuw lag dat anders. Vrouwen traden zelden op de voorgrond als literatuurcriticus en werden ook niet geacht dat te doen. Petronella Moens (1762-1843) was een pionierster op dit terrein: ze was waarschijnlijk de eerste vrouw in Nederland die boekbesprekingen voor algemeen-culturele tijdschriften schreef.

In 1839 verscheen *De graaf van Devonshire. Romantische episode uit de jeugd van Elisabeth Tudor*, een historische roman van Anna Louisa Geertruida Bosboom-Toussaint. Er kwamen onmiddellijk reacties los. Een recensent van het algemeen-culturele tijdschrift *De Vriend des Vaderlands* reageerde als volgt:

"Eenen Roman, uit eene maagdelijke pen gevloeid, neemt men gewoonlijk met eene zekere vooringenomenheid in handen, want hoe gereed men is het vrouwelijk geslacht met verontschuldiggende toegevendheid, in ieder geval, te beoordeelen, als Schrijfsters beschouwt men ze al dikwerf als indringsters op een grondgebied, waar zij niet behooren."

Deze criticus nam geen blad voor de mond: schrijfsters werden over het algemeen beschouwd als ongewenste personen op een terrein dat hun niet toebehoorde. Terwijl mannen in andere gevallen bereid waren vrouwen met een zekere ruimhartigheid te beoordelen, vonden zij dat schrijvende vrouwen zich buiten hun eigenlijke domein begaven.

Het geciteerde fragment is al verschillende keren opgevoerd als een bewijsplaats voor de misogynie houding van het door mannen gedomineerde negentiende-eeuwse literaire bedrijf. Zo citeert Toos Streng deze passage in haar *Geschapen om te scheppen. Opvattingen over vrouwen en schrijverschap in Nederland 1815-1860* (1997, p. 35). Recentelijk nog heeft Nelleke Noordervliet deze uitspraak aangehaald in een artikel in *De Volkskrant* (11 maart 2000), waarin zij in navolging van Streng stelt dat de negentiende eeuw een rijke bron voor dit soort 'argeloze misogynie' is.

De passage illustreert inderdaad dat schrijfsters halverwege de negentiende eeuw niet met open armen verwelkomd werden, maar jammer genoeg wordt er nooit stil gestaan bij het

vervolg van deze passage. Daarin wordt namelijk juist een vlammeende verdediging van het vrouwelijk schrijverschap gegeven. En anders dan tot dusver werd aangenomen is de schrijver van deze recensie naar alle waarschijnlijkheid niet de mannelijke auteur C.P.E. Robidé van der Aa, zoals Hans Reeser in zijn biografie van Bosboom-Toussaint veronderstelt, op grond van het feit dat Van der Aa met Bosboom-Toussaint over de bewuste roman correspondeerde (Reeser 1962, p. 70). Vermoedelijk in navolging van Reeser heeft ook Streng de recensie aan Van der Aa toegeschreven en vervolgens ook Noordervliet. Ik vermoed echter dat de auteur niet een man was, maar een vrouw: Petronella Moens. Dat vermoeden baseer ik op de overgeleverde correspondentie tussen Moens en de redactie van *De Vriend des Vaderlands*. Bovendien past een dergelijke journalistieke onderneming goed in Moens' loopbaan als schrijfster.

Petronella Moens en de journalistiek

Aan Petronella Moens komt een bijzondere plaats toe in de Nederlandse pers- en literatuurgeschiedenis, want zij was een van de eerste vrouwen die een omvangrijk journalistiek oeuvre wist op te bouwen. Samen met haar vriend, de politicus-schrijver Bernardus Bosch, voerde ze aan het eind van de achttiende eeuw de redactie van ten minste zes tijdschriften, waaronder *De Menschenvriend* (1788-1797). Na het ter ziele gaan van dit tijdschrift in 1797, dat ze de twee laatste verschningsjaren overigens geheel alleen redigeerde, kwam Moens nog met een eigen spectator voor de dag: *De Vriendin van 't Vaderland* (1798-1799).

Na de opheffing van *De Vriendin van 't Vaderland* zou Moens weliswaar niet meer de redactie van een eigen tijdschrift op zich nemen, maar haar betrokkenheid bij de periodieke pers zou er niet minder op worden. Tussen 1800 en haar dood in

1843 publiceerde ze tal van gedichten en verhalen in almanakken en tijdschriften. Eén aspect van haar journalistieke productie uit deze periode trekt in het bijzonder de aandacht: ze schreef regelmatig recensies voor tijdschriften en daarmee was ze een van de eerste vrouwelijke recensenten van Nederland - zo niet de eerste. Ze ging in ieder geval de bekende schrijfsters Elise van Calcar (1822-1904), Catharina Felicia van Rees (1831-1915) en Elise Haigthon (1841-1911) voor, die pas later in de negentiende eeuw recensies publiceerden. Regelmatig stuurde Moens boekbeoordelingen naar algemeen-culturele tijdschriften, zoals het *Letterkundig Magazijn* (1814-1835) en *De Vriend des Vaderlands* (1827-1842). Dat haar recensies tot dusver niet werden opgemerkt - ook niet in de onlangs verschenen biografie van Ans Veltman van den Bos - is enerzijds veroorzaakt doordat ze anoniem verschenen. Dat was toen overigens een gebruikelijke praktijk: ook mannelijke auteurs publiceerden vaak anoniem. Anderzijds deed Moens zelf haar best om haar ware identiteit te verhullen, bijvoorbeeld door zich als een mannelijke recensent voor te doen.

“Wij vrouwen zijn immers geene wettige Recensenten”

Als we haar biograaf en tijdgenoot J. Decker Zimmerman mogen geloven, wist Moens haar ware identiteit goed te verbergen. Hij vertelt dat zij zich “zonderling” wist te “vermommen” in recensies. Zo verscheen in het *Letterkundig Magazijn* een bespreking van haar hand, waarin ze zich voordeed als een man wiens studententijd ver achter hem lag. In die vermomming sprak Moens een lovend oordeel uit over *Leidens Academie-vreugd* (1825), geschreven door een anonieme “Leydsche student” (mogelijk J. Pluym de Jaager). De auteur was in zijn nopjes met de positieve kritiek en stuurde een dankbrief aan de uitgever gedresseerd aan “de Heer Recensent van Leidens Academievreugd”. Hij was duidelijk in het ongewisse over de werkelijke identiteit van de recensent, en sprak Moens verheugd aan met “wy broeders”. Moens verschuilde zich wel vaker achter een mannelijk masker. Zo stuurde ze in 1815 een lang gedicht, getiteld ‘Utrechts Kermisfeest’, naar het door Decker Zimmerman geredigeerde *Euphonia*. Moens ondertekende het met “Mr. W.B.”. Decker Zimmerman plaatste het gedicht, maar wijzigde haar ondertekening. De sekseverandering ging hem toch net iets te ver: “Het Mr., welk er nog was voortgetekend heb ik destijds geschrapt, dewijl mij dit toch een weinig te koen dacht”. Dat Moens ervoor koos in de huid van een man te kruipen, is niet verbazingwekkend. Vrouwelijke auteurs konden vaak op veel scepsis of weerstand rekenen in de algemene pers, tenzij ze zich concentreerden op opvoedkundige genres die specifiek op een publiek van vrouwen en kinderen gericht waren. Het schrijven van recensies behoorde niet tot de voor de hand liggende opties, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de woorden van de schrijfster Johanna Sara Mackensteen-Koning (1809-1867) in het vrouwentijdschrift *Maria en Martha*: “Wij vrouwen zijn immers geene wettige Recensenten” (vol. 2, 1844, p.56). Anoniem of als man kon Moens dan ook gemakkelijker andermans literatuur kritiseren. De opmerking van Mackensteen-Koning laat niet alleen zien

dat vrouwen gewoonlijk geen recensies schreven. Deze laat tegelijkertijd zien dat het schrijven van recensies door vrouwen inmiddels een onderwerp van discussie was geworden: het werd in feite steeds meer als een reële optie onderkend. Ook een uitspraak uit de *Vaderlandsche Letteroefeningen* uit 1851 getuigt van het feit dat het bestaan van vrouwelijke critici niet langer ondenkbaar was. Naar aanleiding van een roman van Henriëtte Maria Langelaan (1821-?) schreef een (anonieme) recensent: “Het werk dat wij nu aankondigen, is [...] hoofdzakelijk voor vrouwen bestemd, en moet eigenlijk alleen door vrouwen worden beoordeeld”.

Het besef dat hier kennelijk aan het dagen is, roept de vraag op of er wellicht nog meer vrouwelijke recensenten actief waren. Meer in het algemeen rijst de vraag hoe geïsoleerd de positie van Moens was: was zij werkelijk de eerste vrouwelijke recensent in Nederland? Het is denkbaar dat er al eerder vrouwelijke critici bestonden, maar dat ze tot dusver onzichtbaar zijn gebleven, bijvoorbeeld doordat ze anoniem publiceerden. Ook de tand des tijds speelt ons parten. Wat te denken van een tijdschrift als *De Recensent voor Vrouwen* (1795), waarvan ten minste twee nummers verschenen maar waarvan tot nog toe geen exemplaren zijn teruggevonden? Schreven er ook vrouwen in dit tijdschrift? En hoe zit het met *De Algemeene Oeffenschool der Vrouwen* (1784-1785), geredigeerd door Margareta Geertruid de Cambon-van der Werken (1734-ca. 1800)? In dit deels originele en deels op een Duits voorbeeld gebaseerde tijdschrift, was een rubriek ‘Bibliotheek’ opgenomen ofwel “een verslag van de nieuwste Werken, die of door, of ten behoeve, der Vrouwelyke Sexe geschreven zijn”. Dit weten we dankzij een recensie uit de *Vaderlandsche Letteroefeningen*; exemplaren zijn helaas niet bekend. Zolang er geen nieuwe gegevens opduiken, mogen

Petronella Moens

we Moens vooralsnog de eerste vrouwelijke recensent van Nederland noemen. En we mogen ons gelukkig prijzen dat er een bron is overgeleverd die meer zicht biedt op haar activiteiten als recensent: haar correspondentie met de redactie van *De Vriend des Vaderlands*.

Moens als recensent: misogynie ontzenuwd

Moens hechtte er veel waarde aan dat er zorgvuldig met haar kopij werd omgesprongen, blijkens haar brieven aan de redactie van *De Vriend des Vaderlands*. Over een recensie van C.P.E. Robidé van der Aa's *Losse bladen uit het groote levensboek, lektuur voor Nederlandsche vrouwen en meisjes* (dl. 1, 1833) ontstond een heftig meningsverschil. De redactie van *De Vriend des Vaderlands* nam buiten haar medeweten niet haar bespreking op, maar die van iemand anders. Moens ontstak in woede, omdat zij zich gepasseerd voelde: “nooit ben ik meer op een onaangename wijs verrast geweest, dan toen ik dat tijdschrift ontving, en denkende mijne Recensie van uw losse bladen daarin te vinden, zulk een hatelijk ding aantrof; ik houde mij wel overtuigd dat mijn vriend van der Aa die Recensie niet voor de mijne zal herkend hebben, want het draagt al de kenmerken van de eene of andere nijldige geleerde.” De recensie van deze “nijldige geleerde” droeg “het kenmerk van persoonlijke verbittering” en dat zou wel eens slecht voor de klantenbinding van *De Vriend des*

EEN TIJDSCHRIFT,

TOEGEWIJD AAN DEN ROEM EN DE WELVAART VAN
NEDERLAND EN IN HET BIJZONDER AAN DE
HULPBEHOEFTEGIGEN IN HETZELVE.

(Uitgegeven van wege de Permanente Commissie
der Maatschappij van Weldadigheid).

DE TIENDE DEEL.

De liefde tot zijn land is ieder aengeboren.
VONDEL.

TE AMSTERDAM, BIJ
JOHANNES VAN DER HEY EN ZOON.

1839.

Titelblad "Vriend des Vaderlands",
Amsterdam, 1839.

Vaderlands kunnen uitpakken, zo waarschuwde ze de redactie: "voor zoo iets dacht my kon de Vriend van het Vaderland niet bestemd zyn, het doet my leed, want ik kan plegtig verzekeren dat onderscheidene lezers de beoordeling niet slechts afkeuren, maar het tijdschrift zelf (uit vrees dat het zyn vredelievendheid begint te verliezen), hun gunst ontzeggen." Het tijdschrift riep een leegloop van abonnees over zich af, aldus de verbolgen Moens. Toen twee jaar later het tweede deel van Robidé van der Aa's *Losse bladen* verscheen, reageerde *De Vriend des Vaderlands* overigens wel positief: de anonieme recensent nam zelfs het klem afstand van de vorige recensie (1836, nr. 4, p. 271-275). Het is goed mogelijk dat dit eerherstel uit de pen van Moens afkomstig was. Ondanks deze negatieve ervaring bleef Moens recensies schrijven voor *De Vriend des Vaderlands*. Op 21 februari 1839 stuurde zij aan de redactie van dit blad een bespreking van een "Roman van Mejufv. Toussaint" Ze had deze roman, De graaf van Devonshire, met buitengewoon veel genoegen gelezen: "die Roman beviel my uitmuntend en ik wilde die daarom gaarne by onze landgenoten die zich meestal met het lezen van Romans bezig houden bekend maken, daar ik in lang geen lettervrucht van dat soort ontmoet heb, die ik met zoo volkomen vryheid onze jonge lieden durf aan bevelen." Kort daarna verscheen in dit tijdschrift inderdaad een juichende bespreking van *De graaf van Devonshire* (in 1839, nr. 3, p. 181-184). Uit de gedrukte tekst kan niet worden opgemaakt of Moens inderdaad de auteur is, want noch haar naam noch haar initialen zijn toegevoegd. Die conclusie lijkt — er vanuitgaande dat de affaire Robidé van der Aa zich niet heeft herhaald — echter gerechtvaardigd, gezien de korte tijdsperiode tussen haar brief en de verschijning van de recensie. Als de afgedrukte recensie inderdaad van haar hand is, dan is deze om meer dan een reden opvallend. Om te beginnen uitte ze felle kritiek op het fenomeen 'vriendjespolitiek' ofwel op critici die alleen het werk van vrienden wilden aanprijzen.

Daarnaast leverde ze een krachtdadige stellingname vóór het vrouwelijk schrijverschap. En hiermee keer ik terug naar het begin van dit artikel. Hier volgt nogmaals het citaat, maar dan mét het vlamdende vervolg:

"Eenen Roman, uit eene maagdelijke pen gevloeid, neemt men gewoonlijk met eene zekere voor ingenomenheid in handen, want hoe gereed men is het vrouwelijk geslacht met verontschuldigde toegevendheid, in ieder geval, te beoordeelen, als Schrijfsters beschouwt men ze al dikwerf als indringsters op een grondgebied, waar zij niet behooren, en rekent zich zoo ongehouden, ze ook in die hoedanigheid, met verschooning te behandelen; gelukkig daarom zij, die door de voortreffelijkheid van hetgeen zij levert, de scherpste kritiek moet ontwapenen, en die alleen de aanmerkingen Recensenten te duchten heeft, die gewoon zijn alléén het werk hunner vrienden te prijzen, en al wat uit andere penen vloeit onbepaald gispn. Als ware vrienden van ons Vaderland, zouden wij ons schamen, ons andere eene banier te scharen, die hetzij ze verdedigt, hetzij ze aanvalt, tegen het rijk van waarheid is opgeheven; - wij hopen altijd onpartijdig te blijven, en wenschen ons zelve geluk, dat wij de vrouwelijke auteur van dezen welgeschreven Roman kunnen toeroepen: - uw Graaf van Devonshire bewijst, dat de natuur u de heerlijke gave geschonken heeft, van goed, nuttig en aangenaam te kunnen schrijven."

Wanneer we het vervolg van de recensie lezen, krijgt de veel geciteerde beginpassage een nieuwe betekenis: niet de misogynie blijkt centraal te staan, maar de verdediging van het vrouwelijk schrijverschap. *De Graaf van Devonshire* is immers bestand tegen de scherpste kritieken en bewijst dat Bosboom-Toussaint met een groot schrijverstalent is geboren, aldus de auteur. Een mooiere weerlegging van het vooroordeel dat vrouwen van nature niet geschikt zouden zijn om te schrijven, is bijna niet denkbaar. Een weerlegging waarvoor bovendien, zo mogen we wel aannemen, een van de eerste vrouwelijke recensenten van Nederland verantwoordelijk was.

Lotte Jensen verricht promotie-onderzoek naar vrouwentijdschriften en de journalistieke participatie van vrouwen in de achttiende en negentiende eeuw aan de Universiteit van Amsterdam.

Literatuur

- De correspondentie van Moens met de redactie van *De Vriend des Vaderlands* bevindt zich in de Universiteitsbibliotheek van Leiden (Ltk 1004, BPL 885 en BPL 1866). Zie voorts twee brieven (4 dec. 1833 en 18 dec. 1833) uit de nog ongecatalogiseerde collectie Robidé van der Aa, kort geleden verworven door de Universiteitsbibliotheek Amsterdam.
- J. Decker Zimmerman, "Gedachtenisrede, uitgesproken in de Evangelisch-Luthersche kerk te Utrecht, 16 maart 1843". In: W.H. Warnsinck Bz. en J. Decker Zimmerman, *Petronella Moens*. Amsterdam, 1843.
- Nelleke Noordervliet, 'De vrouw in de marge'. In: *De Volkskrant* (11 maart 2000).
- H. Reeser, *De jeugdijaren van Anna Louisa Geertruida Toussaint 1812-1851*. Haarlem, 1962.
- Riet Schenkeveld-Van der Dussen (hoofdred.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850; van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam, 1997.
- Toos Streng, *Geschapen om te scheppen? Opvattingen over vrouwen en schrijverschap in Nederland 1815-1860*. Amsterdam, 1997.
- Ans J. Veltman-Van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843). De Vriendin van 't Vaderland*. Nijmegen, 2000, dissertatie.